

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВЕТЕРАНАМИ ЗСУ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-111М
групи

Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Мухіна Наталія Леонідівна

Керівник: доктор філос. н., професор
Костючков Сергій Карпович

Рецензент: координатор напрямку МК
Херсон від організації Альянс
громадського здоров'я
Воротинцев Сергій Юрійович

Івано-Франківськ 2024

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВЕТЕРАНАМИ ЗСУ	6
1.1. Ветерани ЗСУ як специфічна соціальна категорія.....	6
1.2. Нормативно-правові засади соціальної роботи з ветеранами ЗСУ.....	18
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВЕТЕРАНАМИ ЗСУ В РІЗНИХ РЕГІОНАХ	
2.1. Соціальна робота з ветеранами воєн/збройних конфліктів: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії.....	
2.2. Сучасні проблеми, перешкоди і виклики в контексті соціальної роботи з ветеранами ЗСУ на регіональному рівні	
2.3. Рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з ветеранами ЗСУ в регіонах	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Я довго думала з чого розпочати вступну частину до моєї кваліфікаційної роботи. Коли саме зараз я пишу ці рядки в моїй Україні охопленій вогнем і горем відбувається багато подій, які безпосередньо стосуються кожного в країні. Моя країна воює і все більше людей проходять складні воєнні події, які призводять до значного зростання числа ветеранів. Це вже зараз і тепер вимагає посиленої уваги до їхніх потреб, проблем та підтримки. Соціальна робота з ветеранами ЗСУ в регіональному аспекті актуальна через ряд ключових причин: масштаб проблеми зараз і в майбутньому; специфіка регіонів; локальні ресурси та можливості; моральна підтримка; психологічна підтримка; соціальна реінтеграція; повернення в мирне життя та об'єднання з українським суспільством; збереження пам'яті та відзначення заслуг.

Україна проходить складні воєнні події, які вже зараз мають наслідки соціального характеру на які потрібно негайно реагувати. Життя не стоїть на місці, війна не може зупинити життя. Звісно життя це насамперед розвиток, здобуток досвіду помножене на стратегію і важку наполегливу працю. Це варіанти спроб, невдачі, робота над помилками та позитивні і вдалі результати. Різні регіони мають свої особливості та проблеми, тому необхідно адаптувати програми підтримки до конкретних потреб ветеранів у різних частинах країни. Регіональний підхід дозволяє використовувати наявні ресурси та ініціативи на місцях для забезпечення кращої підтримки ветеранів. Ветерани ЗСУ заслуговують на повагу та підтримку за свою службу та жертви, які вони понесли. Соціальна робота допомагає їм почувати себе поважними та важливими для суспільства. Ветерани ЗСУ можуть потребувати допомоги у вирішенні посттравматичного стресового розладу та інших психологічних проблем, які виникли, або будуть виникати в результаті

служби. Соціальні працівники можуть надавати необхідну підтримку та консультації. Через підтримку та навчання, ветерани можуть бути успішно реінтегровані в цивільне життя, знайти роботу та відновити стабільні відносини в суспільстві. Робота з ветеранами ЗСУ сприяє збереженню пам'яті про їхні заслуги та жертви окремо в кожному регіоні та для країни в цілому, а також підкреслює важливість підтримки та визнання їхнього безцінного внеску. Саме збереження пам'яті про заслуги ветеранів ЗСУ на пряму може впливати на патріотичне виховання молоді в кожному регіоні окремо та на державному рівні. Усе це робить соціальну роботу з ветеранами ЗСУ важливою та актуальною саме в регіональному аспекті.

Значення соціальної роботи з ветеранами ЗСУ для українського суспільства велике. У даному контексті значної актуальності набуває теза про те, що «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [28, ст.17]

В свою чергу нам фахівцям з соціальної роботи України потрібно вже зараз у воєнний час працювати над аналізом досвіду, над плануванням майбутніх заходів, над розробкою соціальних програм з регіональним аспектом для ветеранів ЗСУ, з метою надавати якісні соціальні послуги ветеранам і ветеранкам ЗСУ та їх родинам у воєнний та повоєнний час. Саме це закріплено і гарантовано в нашій Конституції України у статті 46: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також

у старості та в інших випадках, передбачених законом» [28, ст.46].

Актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми випускної магістерської роботи: **«Соціальна робота з ветеранами ЗСУ: регіональний аспект»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри філософії, соціології та соціальної роботи «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 11.09.2023 р. № 1, від 02.09.2024 р. №1), а також наказом по Херсонському державному університету.

Мета дослідження: полягає у системному осмисленні теоретичних і практичних аспектів соціальної роботи з ветеранами ЗСУ на регіональному рівні.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- розглянути специфічну соціальну категорію ветерану ЗСУ;
- дослідити нормативно-правові засади соціальної роботи з ветеранами ЗСУ;
- дослідити соціальну роботу з ветеранами воєн/збройних конфліктів – зарубіжний і вітчизняний досвід;
- окреслити сучасні проблеми, перешкоди і виклики в контексті соціальної роботи з ветеранами ЗСУ на регіональному рівні;
- розробити рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з ветеранами ЗСУ в регіонах.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з ветеранами ЗСУ.

Предмет дослідження – особливості соціальної роботи з ветеранами ЗСУ на регіональному рівні.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: завдяки комплексному методу, що включив в себе кілька підходів ми змогли дослідити ветеранів ЗСУ, як специфічну соціальну категорію з огляду на їхні потреби, на їх роль в українському суспільстві та вплив на соціальну структуру України. Історичним підходом дослідили генезу поняття «ветеран» та проаналізували історичні обставини, які вплинули на формування статусу ветеранів у різні періоди, особливо після другої світової війни та в часи сучасної незалежності України. Документальний аналіз надав змогу розібратися щодо законодавства, яке гарантує права і соціальну захищеність ветеранам ЗСУ, нормативних актів, які регулюють статус ветеранів ЗСУ, їхні права та пільги. Порівняльним підходом порівняли статус ветеранів в Україні з іншими країнами для кращого розуміння відмінностей у соціальних підходах. Соціологічним підходом простежили аналіз соціальних явищ, таких як інтеграція ветеранів у суспільство, їхні потреби в соціальній підтримці, працевлаштуванні, медичному обслуговуванні та реабілітації тощо. Також зовсім поверхнево за допомогою психологічного підходу торкнулися психосоціальних потреб ветеранів та їхньої адаптації до мирного життя, та порівняльним підходом розглянули різницю у ментальності українського суспільства та іноземних суспільств, щодо взаємовідношень між ветеранами і суспільством. Аналітичним методом дослідження, що включає системний підхід, проаналізовано регіональні аспекти надання соціальних послуг ветеранам ЗСУ, виявлено проблеми, які існували до війни і були загострені через повномасштабні бойові дії, встановлено, що стандартизований підхід до працевлаштування не враховує регіональні особливості, що створює бар'єри для інтеграції ветеранів у суспільство, наголошено на потребі диференційованого підходу до працевлаштування ветеранів з інвалідністю з урахуванням регіональних та демографічних особливостей. Внаслідок використання системного

аналізу було запропоновано ідею створення медично-реабілітаційного хабу в м. Бучі для ветеранів ЗСУ. Цей комплекс методів та підходів дозволив глибше проаналізувати специфіку ветеранів ЗСУ, як соціальної категорії, а також розглянути деякі аспекти їхньої реінтеграції та підтримки в контексті регіональних особливостей.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: на рівні магістерського дослідження, на основі комплексного підходу до проблеми соціальної роботи з ветеранами ЗСУ на регіональному рівні було запропоновано створення медично-реабілітаційного хабу для ветеранів Збройних Сил України в місті Буча, Київської області, де були враховані взаємозв'язки між потребами ветеранів, можливостями розвитку регіону, міжнародним інтересом до м. Бучі та потенційними ризиками а також оцінюючи переваги та ризики ідеї проєкту в перспективі, передбачено можливості розширення надання послуг для іноземців у майбутньому.

Практична значущість одержаних результатів випускної роботи: полягає в аналізі ветеранів ЗСУ як окремої соціальної групи, що має не лише історичне підґрунтя, але й характеризується конкретними демографічними показниками, такими як чисельність у суспільстві, вікова структура, рівень соціальної активності та відповідальності. Виявлено тенденцію до зростання цієї групи. Окрім того, проведено порівняння з іноземними ветеранами для визначення ефективних рішень, які відповідають специфіці українських реалій та враховують регіональні особливості.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 11.09.2023 р. № 1, від 02.09..2024 р. № 1). Результати дослідження стали предметом доповіді під час І Регіональної науково-практичної конференції «Теорія та практика соціальної роботи: досвід, сучасний стан, стратегії» для здобувачів

вищої освіти та молодих науковців (03-04 грудня 2024 року, м. Івано-Франківськ), а також опубліковані у вигляді статті: *Мухіна Н.Л. Генеза і еволюція терміну «ветеран» в історико-соціальному контексті .* *Магістерські студії: електронний альманах. 2024. Вип. XXIV. С.*

Структура випускної роботи: складається зі вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (43 найменування). Основний текст дослідження викладено на 55 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВЕТЕРАНАМИ ЗСУ

1.1. Ветерани ЗСУ як специфічна соціальна категорія

Починаючи досліджувати цю тему, я навіть не здогадувалась, що поняття «ветеран» має декілька значень. У першому пункті зроблю дослідження з наукової та соціальної точки зору поняття ветерани ЗСУ як специфічна соціальна категорія. Доцільно почати з самого поняття «ветеран». Що означає це слово «ветеран» і коли і звідки воно прийшло до нас? Забивши в пошукове віконечко Google це слово, я отримую декілька варіантів відповіді, розглянемо саме їх. Ветеран – це досвідчений воїн, який брав участь у багатьох битвах. Ветеран (лат. *veteranus* – від «*vetus*» – старий) – «професійний вояк, який відслужив визначний термін в армії» [7]. Аналізуючи поняття цього терміну я розумію наступне ветеран це людина, яка може бути за професією військовим і може бути непрофесійним військовим, а мати в житті цивільну професію, але приймати участь в бойових діях, або бути професійним військовим і не брати участь у бойових діях, а просто дуже тривалий час служити у війську в мирні часи. Ще додаю враховуючи сучасні тенденції і розуміння гендерної рівності ветераном може бути, як людина похилого віку так і молода людина, як чоловік так і жінка, відноситись до різних сексуальних орієнтацій та різних соціальних груп.

У межах нашого дослідження доцільно розглянути часи після Другої Світової війни та часи незалежності України, де чітко формується соціальна група ветеранів. Ця соціальна група, як сама молода держава різнобарвна та суперечлива. Також до існуючого коктейлю ветеранів Другої світової додаються ветерани інтернаціоналісти. Ветерани, які брали участь у війнах в Афганістані,

В'єтнамi, Анголі та інших військових конфліктах, називають ветеранами-інтернаціоналістами. Цей термін використовується для позначення українських військовослужбовців, які відправлялися на бойові дії за межі своєї країни, зазвичай в рамках міжнародних або союзницьких угод. Інші приклади війни, у яких брали участь інтернаціоналісти, можуть включати війну в Іраку, Лівії, Сирії, а також участь у миротворчих місіях під егідою ООН. Такі ветерани зазвичай мають невеликі групи. Найбільша група серед інтернаціоналістів виділяється та яка воювала в Афганістані тому, що ця війна тривала найдовше і наймасовіше. Інтернаціональна війна радянських військ, в яких була велика кількість українців, в Афганістані тривала з 1979 по 1989 рік, тобто 10 років. Радянський Союз ввійшов у конфлікт у грудні 1979 року, після чого війська залишалися в Афганістані протягом наступного десятиліття. Виведення радянських військ розпочалося у 1988 році і завершилось в 1989 році. На початку незалежності в Україні народилися Збройні Сили України. Я не випадково використала дієслово саме «народилися», бо на початку ЗСУ були як мала дитина, а саме слабкі, розгублені, налякані, голі та босі. З моменту проголошення незалежності до 1999 року українську армію цілеспрямовано знищували. В 1999 році те що залишилося від української армії, було важко назвати взагалі армією. Нажаль українське суспільство усвідомило цю фатальну помилку за трагічних обставин аж у 2014 році, коли після Революції Гідності почалася окупація військами РФ українських територій. Виходячи з того, що на території України в окремих регіонах розпочалися активні бойові дії, як наслідки наша країна отримали нову соціальну групу ветеранів і до існуючої соціальної групи ветеранів додалися ветерани ЗСУ. Значна кількість українських ветеранів інтернаціоналістів стають вдруге ветеранами під час АТО (Анти Терористична Операція) та ООС (Операція Об'єднаних Сил), спочатку ставши військовослужбовцями ЗСУ за контрактом, або добровольцем,

вступивши добровільно в добробати. Вже на 23 році Незалежності країна отримала нових борців за суверенітет. За роки АТО на Донбасі в Україні з'явилося більш ніж 320 тис. ветеранів, які потребували комплексної допомоги. Кількість ветеранів ЗСУ (Збройних Сил України), які брали участь в ООС (Операції Об'єднаних Сил) є значною, але точні цифри можуть варіюватися залежно від джерела інформації. Станом на останні дані статистики, оприлюднені урядовими організаціями, кількість українських ветеранів, які брали участь в бойових діях на Сході України, складає понад 400 тисяч осіб. Слід підкреслити, що ця цифра включає в себе, як військових в минулому інтернаціоналістів, як військових ЗСУ (як такі, які стали військовослужбовцями вперше вже за часи незалежності України), так і інших силових структур, таких як Національна гвардія, прикордонники та добровольчі батальйони. Слід зазначити, що ці цифри можуть змінюватися у зв'язку з постійними оновленнями інформаціями та включенням нових даних. Це приблизні цифри. Для більш точних даних за конкретний час, варто звертатися до офіційних джерел, таких як Міністерство оборони України або Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників АТО та ООС. Точніше на лютий 2021 року кількість ветеранів 405 тисяч. Через рік в лютому 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення військ РФ на більшій території України. Розпочалася страшна війна. В Україні нарешті було офіційно визнано, що насправді війна триває вже давно з 2014 року. В лютому 2022 році в Україні були введені військовий стан та мобілізація. За статистичними даними на сьогодні близько 1,2 млн. осіб в Україні мають ветеранський статус, такі цифри 27 травня 2024 року опубліковує «Економічна Правда» [13]. Зрозуміло, що ця цифра буде зростати тому, що війна триває і коли закінчиться ніхто не знає. Мені дуже б хотілося, щоб до того часу як я закінчу написання своєї кваліфікаційної роботи війна закінчилася і настав довгоочікуваний мир та зростання кількості

ветеранів зупиниться і перестане зростати так швидко і масово. Та на жаль тільки мого бажання замало. Та ж «Економічна правда» у себе припускає, що після завершення війни включно з членами їх родин їх кількість ветеранів зросте до 5-6 мільйонів [13].

Та це тільки припущення. У даному контексті значної актуальності набуває теза про те, що в Україні формується велика за кількістю нова соціальна група ветеранів ЗСУ. Така значна соціальна група потребувала і буде потребувати дослідження та вивчення. Українські вчені, які досліджували життя проблеми ветеранів ЗСУ в сучасній Україні, включають таких дослідників, як І. Калініченко, О. Кузьміна, Л. Касьянова, О. Павленко та інші. Вони проводять аналіз соціально-психологічного стану ветеранів, вивчають їх потреби та проблеми, а також розробляють пропозиції щодо поліпшення умов їхнього життя та реінтеграції в суспільство. Наприклад Ігор Калініченко – український письменник, який присвятив багато своїх творів війні та ветеранам ЗСУ, Деякі з його робіт про ветеранів ЗСУ: «Призначені для перемоги», «Війна», Сповідь ветерана», «Вітер війни», «Брат за брата», «Синій прапор», «Військовий роман», «Колір війни», «Сповідь воїна», «Військова проза». Ці твори розповідають про важкі випробування, з якими стикаються ветерани після повернення з війни. Ще один приклад: Олена Кузьміна, яка є акторка плейбек – театру (театру психологічних імпровізацій) «Вільне місце». Психологічний театр імпровізацій – це методика оволодіння навичками вирішення проблемних ситуацій взаємодії. Фактично можна сказати про те, що у будь-якій нестандартній ситуації, що вимагає ухвалення рішення, люди вибирають найефективніший варіант, доступний саме їм. Скільки ветеранів, стільки може бути варіантів. Ці варіанти можуть бути подібними, а можуть кардинально відрізнятися, зрозуміло, що ці варіанти рішення скоріше всього будуть індивідуальними бо всі ветерани різні і ситуації їх не стандартні. Ця методика може застосовуватися в роботі з ветеранами.

Базовий підхід даної методики полягає в тому, щоб напрацювати навички вирішення цивільних, тобто в мирному житті, «проблемних ситуацій не обов'язково в реальних життєвих умовах: розширити власний арсенал ефективних рішень, а також по експериментувати з їх застосуванням можна в безпечних ігрових умовах тренінгу» [35].

Також дослідженнями та аналізом системи соціальної роботи з ветеранами та військовослужбовцями ЗСУ активно почали займатися громадські організації за підтримки різноманітних фондів та благодійних організацій. Наприклад в своїй роботі я використаю результати та приведу цитати такого аналізу, як дослідження громадської організації «Юридична сотня», результатом якої є посібник «Аналіз системи соціального захисту ветеранів та військовослужбовців». За результатами дослідження було сформовано низку рекомендацій для Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, спрямованих на «покращення системи соціального захисту ветеранів та військовослужбовців, спрощення доступу до пільг та збільшення позитивного впливу державної підтримки на добробут ветеранів (військово- службовців) та їхніх родин. Матеріали дослідження будуть корисними для представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та експертів, які надають послуги ветеранам, а також займаються реформуванням системи державної підтримки ветеранів та військовослужбовців» [3]. В своєму дослідженні громадська організація «Юридична сотня» приводить такі статистичні цифри: «На 2022 рік до Єдиного державного реєстру ветеранів війни внесені відомості про 183 працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь в АТО/ООС1; 104 037 – осіб з інвалідністю внаслідок війни; 211 580 – учасників війни; 115 046 – членів сімей загиблого (померлого) ветерана війни (з них 2758 – діти загиблих

внаслідок участі в АТО/ООС); 941 – постраждалий учасник Революції Гідності; 20 – осіб з особливими заслугами перед Батьківщиною» [3]

Тобто ця громадська організація нам показує, що станом вже на 2022 рік «понад 2% українського суспільства є ветеранами, причому сучасні ветерани - переважно молоді, економічно активні люди, які мають активну суспільну позицію» [3]. Дослідження цієї громадської організації наголошують на те, що «офіційна статистика не включає членів сімей ветеранів, які теж потребують підтримки з боку держави в процесі повернення ветеранів до цивільного життя (надання психологічних, освітніх, правових та інших послуг)» [3]. Звісно процент кількості ветеранів в українському суспільстві буде тільки зростати і суспільство та держава повинні вже зараз готуватися до цього виклику.

Також хочу підкреслити, що війна триває, вона ще не закінчена і ця група буде видозмінюватися за багатьма показниками. Хочу звернути увагу на головну причину виникнення цієї багаточисленної соціальної групи, можна так сказати протилежну паралель в сучасності, на нашого теперішнього ворога «РАШИЗМ», який теж має закономірну спадкоємність у часі. Українське суспільство і світ повинні усвідомити з чим мають справу, прийняти той факт, що боротьба буде не простою і тривалою, яка потребує підтримки і допомоги, а також оцінити жертовність та безцінне значення українських захисників, більшість з яких на даний момент вже є ветеранами. Як слушно зазначає вітчизняна дослідниця О. Павлова «Незважаючи на низку соціальних, психологічних та економічних проблем, українські ветерани мають потенціал для того, щоб стати рушійною силою трансформації як окремих соціальних інституцій, так і всього українського суспільства загалом» [33, с. 128].

Враховуючи вищевикладене, фактично можна говорити про те, що ветерани ЗСУ є специфічною категорією серед соціальних груп. Саме соціальні групи виступають своєрідним посередником між окремою

людиною й суспільством. Оскільки ветерани є людьми, які пройшли військову службу та пережили воєнні події. Вони можуть мати особливі потреби в медичній допомозі, реабілітації та протезуванні, в психологічній підтримці та лікуванні, в обслуговуванні ветеранів в госпіталях, в інформаційних сервісах, а також потребують матеріального забезпечення (фінансування та кредитування), забезпечення засобами транспорту та житлом, працевлаштування, правового регулювання, та в інших аспектах життя. Українська держава та суспільство мають відповідальність за створення стратегії та системності щодо підтримки, допомоги та збереження пам'яті після їх повернення з війни.

1.2. Нормативно-правові засади соціальної роботи з ветеранами ЗСУ

Статус учасника бойових дій визначається статтями 5 та 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [16].

Бачимо що список тих, хто згідно ЗУ має право на статус ветеран, досить об'ємний і всі ці категорії заслуговують на формування глибокої поваги до них, як до осіб які ціною власного здоров'я та життя захищали та захищають Україну.

Бажано зі сторони громадянського суспільства, в процесі державотворення в Україні, в дії така повага гарантувала ветеранам захист, що реалізується шляхом отримання ними низки соціальних прав, які прописуються та регулюються на законодавчому рівні.

Російсько-українська війна триває вже більше десяти років, а правове регулювання забезпечення соціального захисту ветеранів досі перебуває у процесі формування та слід зазначити в стані повільного, поступового та все ж вдосконалення.

Мусимо звернути увагу на недоліки правового забезпечення

соціального захисту ветеранів, а саме на правові діри у нормативному регулюванні діяльності уповноважених державою органів, на які покладаються обов'язки щодо забезпечення таких прав, відсутність контролю за якістю надання соціальних послуг та забезпеченням соціальними допомогою ветеранів, які в дійсності по факту мають декларативно-популістський характер та створюють фіктивний соціальний захист з боку держави для таких осіб як ветерани. Численні вади чинного законодавства (правове не опрацювання, недовершеність, конфліктність законів та заперечення одного закону іншим законом, нелогічність, непослідовність, неадекватність, безсистемність, прорахунки фінансування щодо виконання законів....) маємо, як результат діяльності українських законотворців щодо соціального захисту ветеранів в Україні. Саме прорахунки законодавців у фінансуванні соціальної сфери для ветеранів призводять до неналежної реалізації соціальних прав, що відображається на рівні довіри до влади. На теперішній час економічні можливості української держави обмежені з такої трагічної причин як воєнний стан в країні, який триває третій рік. Усі сили економіки, в країні в якій напівзруйнована інфраструктура, дефіцит спеціалістів та робочої маси, заблоковані морські та повітряні торговельні шляхи, спрямовані на забезпечення оборонних потреб та у поєднанні з нераціональним розподілом за напрямками фінансування і неефективним використанням цих фінансів негативно впливає на матеріальне та грошове забезпечення ветеранів.

У даному контексті значної актуальності набуває теза про те, що «За таких умов пріоритетного значення набуває подальший розвиток правового регулювання соціального захисту ветеранів України». Сформулювавши вихідний пункт дослідження, ми можемо звернутись до наукових статей, які піднімають тему правової засади та врегулювання соціального захисту ветеранів в Україні. Зробимо аналіз останніх досліджень і публікацій, більшість з яких були проведені і

опубліковані ще до великої війни росії проти України. Багато українських вчених, а саме О. Жук, М. Шаварина, С. Юрій, Н. Телічко, Н. Савченко, М. Мальований, О. Насібова, Л. Баранник, Л. Васечко, С. Березіна, О. Кириленко, Л. Клівіденко, Е. Лібанова досліджували питання соціального захисту населення, а такі вчені як П. Витко, В. Баштанник, Т. Безверхнюк, Н. Гнидюк, І. Шпекторенко, В. Діуліна, С. Чукут, В. Козаков, М. Пилипчук та інші займалися безпосередньо дослідженнями питань соціального захисту учасників бойових дій в Україні. Вони саме займалися виділенням невирішених раніше частин загальної проблеми. Але не дивлячись на таку велику кількість досліджень на цю тему дана проблематика і досі дуже актуальна та потребує поглибленого наукового дослідження, пошуку удосконалення правового регулювання соціального захисту військових та ветеранів в Україні.

К. Спицька в своїй статті на дану тему аналізує правові засади соціального захисту військових та ветеранів в Україні. «Соціальний захист учасників бойових дій – система економічних, організаційних та соціальних заходів, здійснюваних органами публічної влади з метою підтримки учасників бойових дій та ветеранів і реалізації ними своїх соціальних прав» [37, с.172-173] – зазначає в своєму науковому дослідженні К. Спицька. Можна зробити висновок, що така система це ніщо інше як правовідносини між ветеранами і державою.

Дослідниця наголошує: «основою будь-яких правовідносин є норми й положення законодавства. Особливості і специфіка соціального захисту ветеранів обумовлені тим, що вони мають право на задоволення своїх соціальних потреб та гарантії соціального захисту, що регламентуються спеціальним законодавством» [37, с.173]

Необхідно зазначити, що в Конституції України наголошується: «Держава забезпечує соціальний захист громадян

України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей» [28, ст.17].

Таким чином ми з'ясували, що головними нормативно-правовими засадами соціальної роботи з ветеранами Збройних Сил України (ЗСУ) є перелік законів такі як: Конституція України [28], яка визначає права та свободи громадян, включаючи ветеранів та забезпечує їхню соціальну захищеність та Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [16], який встановлює правові гарантії для ветеранів війни, включаючи ветеранів ЗСУ, щодо соціального захисту, медичного обслуговування, пільг та різноманітних послуг. Можна додати до цього переліку Закони України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [17], «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [18], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [19], які теж стосуються сфери соціального захисту учасників бойових дій. Зазначимо, що до міжнародних правових документів, які розкривають положення соціального забезпечення ветеранів можна віднести «Загальну декларацію прав людини» [15], «Європейську соціальну хартію» [14] та інші міжнародні документи.

Сучасний дослідник Є. Гордієнко наголошує: «Одним із здобутків у сфері розбудови соціального захисту є нормативне закріплення загальних процедур організації соціального захисту учасників бойових дій та членів їх сімей щодо: прав і свобод, пільг і соціальних гарантій, спрощення процедур отримання статусу учасника бойових дій, покращення грошового та медичного забезпечення» [8, с. 123].

Отже, можна зазначити, що нормативно-праві засади забезпечення соціального захисту ветеранів ЗСУ в Україні складають певну багатофункціональну систему соціального захисту. Проте існує багато

законодавчо неврегульованих питань, які необхідно вирішувати якомога скоріше.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВETERАНАМИ ЗСУ В РІЗНИХ РЕГІОНАХ

2.1. Соціальна робота з ветеранами воєн/збройних конфліктів: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії

Спробуємо розглянути досвід соціальної роботи з ветеранами воєн/збройних конфліктів деяких країн світу та порівняти їх з вітчизняними реаліями. При цьому врахуємо досвід, насамперед, тих країн, громадяни яких брали участь у військових операціях як на території своєї країни, так і за її межами. Військові конфлікти на територіях різних країн на великий жаль залишаються сумною реальністю, попри прагнення до верховенства права та захисту законних прав людини. У зв'язку з цим, державні органи в цих країнах, що представляють владу, стають головними суб'єктами, які повинні швидко встановлювати регулюючі правила взаємодії, забезпечуючи соціальну групу, як ветерани, захистом і підтримкою з боку держави. А також розглянемо існуючі альтернативні варіанти соціальної роботи з ветеранам в деяких країнах. Йдеться про важливість соціального захисту ветеранів війни, людей з інвалідністю (зокрема через військові дії) та без інвалідності в цих країнах. У цьому аналізі та порівнянні зосередимо увагу на питаннях соціального захисту ветеранів війн та учасників бойових дій, зокрема антитерористичних операцій. Розглянемо роль відповідальних інституцій у цій сфері, ключові аспекти державної політики, бюджетне планування, а також недержавні ініціативи у сфері соціальної роботи й підтримки. Особливу увагу приділимо програмам соціального захисту ветеранів у таких країнах, як Ізраїль та Сполучені Штати Америки (США). Ці країни мають багато спільного, але водночас суттєво відрізняються, що робить їх цікавими для розгляду та

порівняння з українськими реаліями. Ситуація із соціальною підтримкою ветеранів у цих країнах виглядає наступним чином.

Першою розглянемо ситуацію в Ізраїлі. Переглянувши багато інформації у вигляді текстів та відео в інтернеті на цю тему то можемо сказати, що в Ізраїлі розробили унікальний підхід до тих, хто пройшов через бойові дії, особливо якщо вони повернулися до цивільного життя з пораненнями, інвалідністю чи психологічними травмами. Напевно унікальність цього підходу є наслідками цілком очевидної причини, а саме понад п'ятдесят років безперервних війн та конфліктів на території цієї країни. Ізраїль має надзвичайний стан з 1948 року який триває до сьогоднішнього часу. Враховуючи трагічне минуле цього народу, геноцид в другій світовій війні, беручи до уваги історично-конфліктну ситуацію з територіями і виникненням тривалого надзвичайного стану, можемо констатувати той факт що був створений прецедент, щодо утворення армії в цій країні. Ізраїль має народну армію, яка комплектується за принципом загального призову, майже всі громадяни Ізраїлю з 18 років — юнаки та дівчата військовозобов'язані. Виходячи з вище сказаного ми можемо зазначити що в цій країні усі громадяни мають зобов'язання військової служби, яка час від часу пов'язана з бойовими діями. В свою чергу військовозобов'язані поділяються на три категорії як у звичайній призовній армії на непридатних з різних причин, на тих хто служать та на резервістів. Тому в цій країні термін «ветеран» не використовується так як в інших країнах, бо майже всі громадяни є ними, окрім непридатних до військової служби. В своїй статті «Як Ізраїль піклується про своїх ветеранів» ізраїльський військовий оглядач Ігаль Левіна, саме про це розповідає більш докладно. [39]. В цій статті зазначається, що в Ізраїлі є статус інваліда Армії оборони Ізраїлю, а всією соціальною роботою з вищезгаданими статусами опікується Міністерство оборони Ізраїлю. Також там ведеться мова про те, що в свою чергу Міністерство оборони тісно співпрацює з

Інститутом національного страхування Ізраїлю – державною установою, що відповідає за соціальне страхування та забезпечення, зокрема за виплату різних допомог і компенсацій. Це все безумовно гарно виглядає на перший погляд та ми пам'ятаємо, що в Україні саме проблеми фінансування унеможливають якісну соціальну роботу, фінансову допомогу та реабілітацію ветеранів. Тому розглянемо, як відбувається формування бюджету для цих виплат та різноманітних програм з реабілітацій в Ізраїлі. В статті стверджують, що всі, навіть безробітні, громадяни Ізраїлю, починаючи з віку вісімнадцяти років, роблять внески до бюджету Національного інституту страхування Ізраїлю. І Ігаль Левіна запевняє нас в тому, що саме ці регулярні внески дають можливість підтримки інвалідам Армії оборони Ізраїлю, військовослужбовцям з ПТСР, які отримують курс підтримки та проходять відповідну реабілітацію. «Тут слід наголосити, що внески громадян Ізраїлю не є єдиним джерелом цього бюджету: не треба думати, що немає державного фінансування. Але лівова частка фінансових можливостей базується саме на принципі такого ось національного фонду. Також не слід забувати і про окремий бюджет Міноборони саме для інвалідів армії Ізраїлю. Однак саме Інститут національного страхування є потужним фундаментом, який не дає громадянам відчутти, що у разі біди вони залишаться одні без допомоги» – пише в своїй статті Ігаль Левіна. [39].

То ж ми можемо зробити висновки, що фінансування продумане, має декілька джерел, які поділяються на державне, національне і окреме, фінанси якого йдуть тільки на найважчі випадки. Далі автор статті говорить про те що статус інваліда армії Ізраїлю регулюється законом про інвалідність, прийнятим у 1959 році, і визначається в межах від 0% до 100%, а рішення про ступінь інвалідності ухвалює спеціальна комісія Міністерства оборони, і це рішення можна оскаржити. Ми бачимо, що все просто чим важчий випадок тим більший процент. Визначає цей процент комісія одного і того ж відомства, що і призивала на службу.

Тобто, якщо трапляється складний випадок то документи щодо історії отримання поранення чи травм (де, як, коли), документи щодо визначення процента ступеня інвалідності та негайне фінансування допомоги та реабілітації все знаходиться «під дахом» одного відомства, а саме Міністерства оборони Ізраїлю. Виходячи з цього ми можемо порівняти досвід Ізраїлю з реаліями України. Ми бачимо, що ізраїльському інваліду армії, аналогу нашого ветерана, не потрібно бігати по різних інстанціям, які відносяться до різних Міністерств і збирати купу різноманітних документів, довідок та їх копій і потім тривалий час очікувати належної допомоги, як це відбувається з ветеранами в Україні. Цілком логічно і реалістично для Ізраїля той факт, що весь алгоритм встановлення відповідного статусу та оформлення і отримання соціальної допомоги для бенефіціара не є тягарем чи якимось складним викликом чи випробуванням, за нього це робить продумана і налагоджена система. Зовсім протилежне ми бачимо в Україні, ветерану потрібно доказувати, вимагати і відстоювати своє право на соціальний захист. Та не дивлячись навіть на таку налагоджену систему програм підтримки в Ізраїлі, до ідеалу далеко. І Ігаль Левіна в своїй статті підкреслює, що саме через складність і громіздкість державних і громадських бюрократичних механізмів, Ізраїль не застрахований від помилок та трагічних випадків в соціальній сфері своїх колишніх захисників. В статті теж згадують саме такий трагічний випадок. Та мене на самперед зацікавила реакція ізраїльського суспільства на цей трагічний випадок і дії відповідальних зі сторони Мінооборони Ізраїлю, як відповідь на цю реакцію. Якщо бути лаконічним то короткий зміст цієї трагічної історії полягав в тому, що колишній ізраїльський боєць, який страждав від ПТСР спробував вчинити самоспалення безпосередньо у відділі реабілітації. Його визнали інвалідом за показником 25%, але він оскаржував це рішення на яке мав право і багато раз звертався з проханням про перегляд і збільшення цього

відсотка. Так от реакцією суспільства на цей трагічний випадок була хвиля суспільного обурення і масові протести, а відповідні дії відповідальних, зі сторони тих на кого направлені були ці протести, було значне збільшення бюджету на реабілітацію та підтримку (на сотні мільйонів шекелів) та впровадження реформ в систему оцінки рівня інвалідності та посттравматичних розладів. Чи бачимо ми подібне в Україні? Звісно Україна не Ізраїль і не всі як один в українському суспільстві воюють. Але давайте будемо відвертими і будемо опелювати фактами. Україна воює більше 10 років і не відомо скільки ще буде воювати, нажаль такі реалії, тому українському суспільству вже пора було б почати усвідомлювати, що війна це частина життя усього суспільства, а не окремої соціальної групи і тому інтереси та проблеми військових та ветеранів не повинні бути тільки особисто їх. Та нажаль українське суспільство не реагує так масово, як ізраїльське суспільство, воно лише на початку довгого шляху змін. Якщо ми не почнемо вже тепер і зараз міняти своє суспільство і проводити роботу над своїми помилками то в майбутньому після закінчення війни будемо приречені до великих конфліктів в українському суспільстві між тими хто воював і тими хто не мав до цього ніякого відношення. Якщо беремо до уваги, що війна в Україні може статися на довго, то мінятися потрібно терміново інакше не вижити. З боку держави зміни будуть відбуватися дуже повільно, якщо суспільство наполегливо не буде вимагати і показувати потребу в цих змінах. На прикладі ізраїльського конфлікту колишніх бійців із стороною, якій суспільство делегувало організацію свого соціального захисту, ми чітко прослідковуємо зв'язок причинно - наслідкового механізму, де суспільство чітко і організовано стає на бік колишніх бійців тобто ветеранів і вимагає разом з ними змін. І ми бачимо що ця співпраця дає на певному етапі результат. Та життя не стоїть на місці і потребує постійних змін час від часу. За останні роки в Ізраїлі, поряд із державними установами підтримки, було створено

приватні асоціації, що надають допомогу військовим і колишнім військовим, зокрема в сфері реабілітації після бойових травм. Але досі залишається не вирішеною окремою проблемою колишніх військових, які зазнали важких контузій і можуть страждати від різноманітних розладів, проте не визнаються Міністерством оборони Ізраїлю, як особами з інвалідністю. Тож ми бачимо що цей процес живий, він постійно видозмінюється і потребує дослідження та змін, тому в Ізраїлі триває дискусія та громадський рух, де наполягають на необхідності надання таким колишнім військовим відповідного статусу, а також законодавчо закріпленої підтримки та допомоги. «На 2021 рік в Ізраїлі мешкало трохи більше 100 000 осіб, які мають статус інваліда армії Ізраїлю. З них близько половини мали інвалідність 20% і вище. Починаючи з цього показника особа має право отримувати вищезазначену допомогу та підтримку. Люди з інвалідністю показником нижче 20% отримують підтримку в межах лікарняних кас, в яких числяться усі громадяни Ізраїлю» [39] – запевняє автор статті Ігаль Левіна. Для невеликої країни як Ізраїль це доволі значна цифра і велике навантаження для суспільства. Хочу наголосити, що лікування, реабілітація різного виду, фінансова та інших видів допомога такої категорії населення, як ветерани, насправді коштує дуже великих грошей, яких просто не вистачає у держави з різних причин, що ми і наблюдаємо в Україні. Тому це закономірно, що в демократичних суспільствах виникає багато інших джерел та форм щодо організації та утворення альтернативи фінансування різної соціальної підтримки ветеранів окрім основних офіційних джерел. Якщо брати Ізраїль то це такі форми та джерела, як благодійна допомога єврейських діаспор з інших країн, це самопоміч самих інвалідів армії Ізраїлю одних одному та іншим, це залучення до цього процесу приватного бізнесу малого та великого з законодавчою підтримкою зі сторони держави. Які висновки Україна як держава та як українське суспільство може зробити з цього

ізраїльського досвіду і що перейняти з нього? Враховуючи вищевикладене, фактично можна говорити про те, що одним із ключових моментів є те, що для фінансування соціального забезпечення потрібні значні ресурси, і державний бюджет, країни, яка воює, не завжди може їх забезпечити в повній мірі. Важливим кроком у вирішенні цієї проблеми є запровадження системи національного страхування, коли абсолютно всі громадяни від 18 років зобов'язані відраховувати частину своїх доходів у спеціальний фонд, який спрямовується на підтримку соціальних програм на допомогу ветеранам. Таким чином соціальна відповідальність стане спільною справою всієї української нації, а не лише окремих соціальних верств. Воєнне навантаження війни розподілиться на все суспільство, а не на окремі його прошарки, спільноти чи соціальні групи, які безпосередньо вже приймають участь у війні або не байдужі і патріотично налаштовані. В Україні, де російсько-українська війна триває понад 10 років і виключно на її території, руйнуючи інфраструктуру, значна частина громадян виїхала за кордон заради власної безпеки. Від цієї категорії населення, окрім добровільних донатів та пожертв, більше немає фінансового внеску, на відміну від тих, хто залишився в країні. Вони, крім пожертв, також продовжують сплачувати податки. Важливо усвідомити українцям, що державне регулювання часто супроводжується бюрократичними складнощами, які можуть призводити до трагічних наслідків, як це було у випадку з колишнім ізраїльським військовим, який намагався підпалити себе на знак протесту. Війна — це питання, що стосується держави, і завжди тісно пов'язане з нею. Однак державні інституції не мають ставати об'єктом надмірного захоплення чи ідеалізації. Потрібне усвідомлення українського суспільства в тому, що проблеми, які виникають щодо фінансування соціального захисту ветеранів, неминучі. Тому повинна створюватись альтернатива державним інституціям. І недержавні організації також повинні

відігравати важливу роль у наданні соціальної підтримки ветеранів, а завданням держави є створення умов, що сприяють їх ефективній роботі. Також українцям варто звернути увагу на свої, українські діаспори, в інших країнах. На сайті Міністерства закордонних справ України від 29.10.2019 о 14:03 опубліковано: «найбільше закордонних українців проживає: в Канаді (1 209 085 осіб українського походження); в США (згідно з даними офіційної статистики – 892992 особи, за неофіційною – реальне число представників українського етносу в США понад 1,5 млн осіб); в Бразилії (500 тисяч); в Молдові (477 тисяч); в Казахстані (333 тисячі); в Німеччині (123,3 тисячі); в Узбекистані (близько 87 тисяч); в Румунії (проживають 51,7 тисяч етнічних українців (згідно з результатами останнього перепису населення (2011 р.)); в Латвії (45,69 тисяч); в Польщі (49 тисяч); Великій Британії (за неофіційною статистикою близько 30 тисяч); в Франції (близько 30 тисяч); в Естонії (22 тисячі); в Литві (22 тисячі) та в Чехії (понад 22 тисячі)». [32]

Цей перелік можна значно розширити, не враховуючи ще країни-агресори, такі, як Росія та Білорусь. Враховуючи, що зараз 2024 рік, можна припустити, що ці показники лише зросли, оскільки війна триває і призвела до подальшої ескалації. То ж ми бачимо, що цей потенціал залучення діаспор та українських громад з інших країн світу дійсно можна використовувати, як підтримку фінансування соціальних проектів для ветеранів. І такі приклади в Україні вже є, для військових та цивільних українців, які постраждали внаслідок війни, відкрита на Закарпатті в м.Смаляві клініка «PROTEZ FOUNDATION». Вона допомагає повернутися до життя дорослим і малим українцям, які втратили руки і ноги під час війни. Ця клініка є філіалом фонду «PROTEZ FOUNDATION», який був створений громадянами Америки українського походження. «PROTEZ FOUNDATION» - організація в США, яка безкоштовно допомагає українцям отримати протез. Самі сталеві кінцівки виготовляються і встановлюються в Амаріці, а на

Закарпатті пацієнти проходять реабілітацію та отримують сервісне обслуговування. Фінансування в Америці та в Україні цієї доброї справи здійснюється саме цим американським благодійним фондом заснованим виходцями з України в Меніаполісі. У Смаяві в клініці із ветеранами, цивільними і військовослужбовцями працюють фізіотерапевти, лікарі травматологи, ортопеди. На Закарпаття поранені приїджають із дружинами і дітьми, які мешкають і харчуються в клініці безкоштовно, бо дуже важливо ветеранам разом із родиною вчитися повноцінно жити. В «Новинах» на українському телебаченні лікарі клініки ділилися своїми спостереженнями про те, що вони бачать як позитивно на пораненого впливає присутність рідних і близьких людей. [2]. Підтримка і ментальна реабілітація для таких пацієнтів на першому місці, тому присутність рідних на реабілітації дуже об'єднує ці родини. У клініці в Смаяві ще є декілька техніків, які лагодять і налаштовують протези. Обслуговувати сталеві руки та ноги треба кілька разів на рік і для цього не наїздишся до Америки тому через якийсь певний час благодійний фонд і вирішив відкрити філіал фонду у вигляді клініки щодо протезування та реабілітації. Мало того, що фонд «PROTEZ FOUNDATION» фінансує, протезує, реабілітує в різних напрямках, так він ще організовує стажування і навчання наших українських лікарів в Америці. Якщо брати 2023 рік, то в «Новинах» українського телебачення говорилось про те, що в цій клініці «PROTEZ FOUNDATION» встановили вже 200 протезів, майже 75 постраждалим від війни, а саме 4 травмованих цивільні усі решта військові, витративши на це майже 1 млн. 800 тис. доларів США. Ще планувалося відкрити ще одну подібну клініку у Києві, бо учерзі було ще 800 заявників. [2] Вже з іншого інформаційного джерела, ми дізнаємося, що в 2024 році благодійний фонд «PROTEZ FOUNDATION» таки відкрив обіцяну клініку у Києві прямо на Хрещатику. [34] В відео-повідомленні Ukrinform, інформаційного характеру, йде мова про те, що ця добра справа

благодійного фонду «PROTEZ FOUNDATION» дуже гарно себе зарекомендувала і дає неймовірно високі результати впродовж тривалого часу. У цій київській клініці, створеній благодійним фондом, ветеранам дарують надію на повноцінне життя та забезпечують атмосферу повної відкритості. Панорамні вікна, що займають всю стіну, дозволяють спостерігати за тим, як військові тренуються з протезами. В середині клініки також встановлені прозорі стіни, що дають можливість бачити весь процес – від виготовлення протезів до реабілітації. Керівництво клініки обрало концепцію повного open space, щоб військові відчували себе частиною українського суспільства, щоб люди на вулицях не відверталися від них, а звикали бачити їх такими, якими вони є, людьми на протезах. Тобто ми бачимо різний підхід до різних категорій ветеранів. Концепція клініки в Смаяві, де гарна природа, ізоляція маленького закарпатського містечка, розрахована на ветеранів, які мають родини і дітей. Концепція клініки в Києві, зовсім інша, центр мегаполіса де постійно велике скупчення людей, розрахована скоріше на самотніх ветеранів, можливо в минулому вихованці сиротинки та інтернатів у яких відсутня родинна підтримка. Це чудово, що ветерани будуть мати змогу вибору за своїми індивідуальними потребами. Не варто забувати, що війна, особливо коли триває дуже довго, залишає після себе не тільки багатьох людей з інвалідністю, посттравматичними стресовими розладами чи контузіїми, але й тих, хто стає залежним від адреналіну і важко адаптується до мирного життя. Для таких людей армія повинна завжди залишати двері відкритими, надаючи можливість або приєднатися до спеціалізованих підрозділів, або розвиватися у командирському напрямку. Важливо, щоб вони не відчували себе "викинутими" з військової системи як непотрібні, а отримували підтримку та можливості для подальшого розвитку. Так от в Україні виявляється адрінолінозалежні є ветерани і з інвалідністю, з втратою кінцівок в тому числі. Саме таким адрінолінозалежним

пацієнтам допомагає клініка фонду «PROTEZ FOUNDATION». У цій клініці є історії ветеранів, які пройшли через протезування, але стикалися з серйозними труднощами, включаючи депресію, через те, що протези, зроблені в Україні, викликали у них біль під час ходьби. Однак, після отримання протезів у американській філії, вже через кілька годин вони каталися на роликах, бігали або стрибали. Деякі з цих ветеранів після успішного протезування навіть повернулися на фронт, випробовуючи протези в реальних бойових умовах і, при потребі, коригуючи їх разом зі спеціалістами клініки. У клініці їх навчають правильно бігати, розподіляти вагу, після цього вони знову стають до виконання бойових завдань, використовуючи свою силу та можливості.

На підставі вищевикладеного припустимо стверджувати, що між державними і благодійними, або приватними, іноземного та вітчизняного походження реабілітаційними установами буде створюватися конкуренція, яка буде стимулювати покращення якості роботи в цих соціальних інституціях України. Якщо ж покращення якості не буде відбуватися то держава може регулювати перенаправлення державних коштів на ті установи не важливо якої форми фінансування, які будуть якісно надавати соціальні послуги ветеранам, де держава буде замовник соціальних послуг, приватна організація, або благодійна організація буде виконавець соціальних послуг, а ветерани будуть отримувачами соціальних послуг безкоштовно. Такі ідеї і законопроекти, щодо надання соціальних послуг, висувалися і розглядалися в Україні ще до повномасштабного вторгнення РФ. Здорова конкуренція сприяла би оновленню, розвитку, конкурентноспроможності соціально-реабілітаційних установ в Україні. Ізраїльський досвід безперечно заслуговує на увагу та може бути частково наслідуваний, але важливо адаптувати його до українських реалій, одночасно аналізуючи негативні аспекти та вчитися не повторювати ізраїльських помилок.

Розглянемо американо-американський досвід. В Америці на відміну від Ізраїля та України повністю професійна армія. Тому досвід цієї країни відрізняється від інших країн. США – єдина країна, яка брала участь у всіх світових війнах та багатьох інших конфліктах, проте завжди на чужих територіях. Спочатку в Америці не було професійної армії, але після її створення військові стали окремою та шанованою соціальною групою, що сприяло формуванню особливої культури поваги до військових і піднесенню їхнього статусу серед громадян. Саме через це ветерани в США отримують велику шану і повагу від суспільства. Поява професійної армії також сприяла виникненню багатьох військових династій. У США професія військового охоплює не лише старший офіцерський склад, як це часто буває в інших країнах, але й молодший солдатський склад. Усі військовослужбовці в Америці користуються розширеними соціальними пакетами. Ветеранами вважаються не тільки ті, хто брав участь у бойових діях, але й ті, хто просто відслужив у збройних силах або на флоті. Це подібно українським реаліям. Ми спробуємо розглянути систему соціального захисту американських ветеранів з двох перспектив: очима безпосередньо американського ветерана, який походить з військової династії, і українського ветерана, що поїхав до Америки та мав можливість ознайомитися на власному досвіді з комплексом соціальної підтримки американських ветеранів. Спочатку зупинимось на погляді американського ветерана. Після Другої світової війни Україна, спочатку, як частина Радянського Союзу, а потім як незалежна держава, не брала участі у війнах (якщо не враховувати війну в Афганістані у 80-х роках та участі дуже незначною кількістю у миротворчих компаніях минулих років). Тож із початком війни у 2014 році країна була змушена фактично з нуля створювати нову стратегію турботи про своїх ветеранів. Багато хто з нас в Україні помилково вважав, що в Америці аналогічна ситуація, тільки відлік цього процесу починається після війни у В'єтнамі на початку формування професійної

армії. Та в своєму інтерв'ю Роберт Мюрет колишній офіцер розвідки та віцеадмірал у відставці ВМС США стверджує протилежні твердження та переконання, щодо цього питання. Він говорить про те, що цей процес, створення стратегії турботи про ветеранів, ще триває, але він спробує дати стислу відповідь. [41] Він нагадує, що «насправді, турбота про ветеранів бере свій початок ще з часів Американської революції 1776 року». [41] Сучасний американський ветеран приводить приклад того, що Джордж Вашингтон, перший президент і гордість країни, підкреслював, наскільки важливим є ставлення до ветеранів, а саме він говорив: «що це – найсильніше повідомлення, яке можна надіслати тим, хто зараз служить, і що піклуватися про ветеранів вкрай важливо». [41] Роберт Мюрет продовжує і приводить слідуєчий приклад: «що Абрагам Лінкольн також мав подібну думку, зазначаючи, що те, як суспільство дбає про ветеранів, сиріт, вдів та загиблих, є потужним сигналом для нинішніх військових. І цей підхід продовжує розвиватися до сьогодні в Америці» [41]. Коротко кажучи можна зробити висновки із сказаного, що у США ставляться до ветеранів з великою повагою. В Америці це непорушний принцип і давні традиції в суспільстві – підтримувати тих, хто захищав інтереси країни. Ми обговорюємо не державу, а суспільство або громаду. Ці два поняття звісно пов'язані між собою та мають чіткі кордони, різні обов'язки та завдання. Так, це твердження є вірним. Суспільство або громада, і держава — це два взаємопов'язані, але різні поняття. Держава виконує офіційні функції, встановлює закони, гарантує безпеку та реалізує політику, в тому числі соціальну підтримку ветеранів. Натомість суспільство або громада складається з людей і стосується неофіційних соціальних відносин, культурних норм, моральних зобов'язань, які можуть виражатися через повагу, підтримку та участь у житті ветеранів. Обидва поняття мають свої межі, обов'язки та завдання, хоча й тісно переплітаються в реальному житті. На жаль, в Україні ці два поняття часто плутають. Тому, що ймовірно, стало

наслідком радянського спадку у вигляді тоталітарної держави, яка придушувала думаюче, співчуваюче, активне, самостійне та соціально-відповідальне суспільство. В результаті чого ми отримали в суспільстві виховану безпорадність, байдужість та неповагу до своїх ветеранів. Можна почути в Україні навіть такі вислови, як «Ми їх туди не посилали», «Вони самі вибрали цей шлях», «Навіщо йшли на війну», «Ветерани привілейовані», «А що вони зробили для країни?», або спостерігати зневагу до ветеранів, байдужість, гидливість, роздратування під час спілкування на побутовому рівні, або в життєвих ситуаціях. Такі фрази та поведінка знецінюють рішення ветеранів захищати країну, ніби це було виключно їхнє особисте рішення, а не громадянський обов'язок, ставить під сумнів сенс служби та боротьби за незалежність України, проявляючи байдужість до їхньої жертви, звучить як невдоволення наданням пільг або підтримки ветеранам, що створює враження несправедливого ставлення до інших верств населення, проявляє неповагу до їхнього внеску, ставлячи під сумнів їхні досягнення на фронті. В українському суспільстві питання неповаги до ветеранів є чутливим, особливо в контексті війни на Сході України та повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році. Певна річ, такі висловлювання мають свої глибинні причини й підґрунтя. Вони можуть бути наслідком декількох факторів:

- *незнання або нерозуміння* – люди, які не стикалися особисто з війною або її наслідками, можуть не до кінця розуміти жертви ветеранів і важливість їхньої служби. Це породжує байдужість і поверхове ставлення.

- *соціальні проблеми* – через економічні труднощі чи нерівномірний розподіл ресурсів, у суспільстві виникає відчуття несправедливості, яке проєктується на різні групи, зокрема ветеранів. Люди, які не отримують належної підтримки, можуть відчувати заздрість до тих, кому надаються пільги.

- *посттравматичний синдром і стереотипи* – ветерани, які страждають від посттравматичного синдрому (ПТСР), можуть стикатися з нерозумінням чи навіть відчуженістю, адже суспільство часто не готове до роботи з такими людьми. Це може сприяти формуванню негативних стереотипів.

- *вплив пропаганди* – деякі негативні погляди формуються під впливом антиукраїнських інформаційних кампаній, які прагнуть дискредитувати захисників країни і їхню роль у боротьбі за незалежність.

Тож неповага до ветеранів виникає через складну комбінацію нерозуміння, соціальних напруг, інформаційної війни та психологічних наслідків. В Україні існує тенденція, коли значна частина людей живе в ілюзіях, або, як кажуть, у «рожевих окулярах». Це стосується не лише старшого покоління, а й багатьох представників середнього та молодого віку, які сподіваються на те, що хтось вирішить їхні проблеми за них. Такі представники суспільства часто очікують на зовнішні зміни чи дії з боку інших, замість того, щоб брати відповідальність за своє життя і робити кроки до змін самостійно. Звісно, є й ті, хто розуміє, що зміни в країні починаються з особистої відповідальності. Проте поки що їх меншість у порівнянні з тими, хто живе в ілюзіях і сподівається на зовнішні сили або обставини, замість того, щоб діяти самостійно. На жаль, ця тема не обговорюється масово в суспільстві і не піднімається так активно, як того варто було б. Можна зробити висновок, що офіційні інстанції свідомо не говорять про це відкрито й у повній мірі, оскільки підтримують ілюзію всеосяжного патріотизму й оптимізму в країні. Це створює враження єдності та успіху, але не враховує важливих проблем, які залишаються поза увагою. Україна не має стільки століть, як Америка, для поступового формування культури соціальної свідомості та відповідальності. Їй доводиться прискорено будувати ці основи, долаючи історичні та сучасні виклики на шляху до зрілого

громадянського суспільства. Станом на 16 жовтня 2024 року, в Україні триває вже 965-й день повномасштабної війни, і невідомо, скільки ще це продовжуватиметься. На відміну від Ізраїлю, де найдовший період активних бойових дій під час надзвичайного стану тривав близько 300 днів, конфлікти там мають іншу динаміку. В Ізраїлі зазвичай спостерігаються тривалі періоди мирного життя, переривані короткими, але інтенсивними фазами військових дій, які ведуться як на власній території, так і на території противника. Це дещо нагадує український період АТО та ООС за інтенсивністю. Однак для України, з огляду на масштаб та тривалість нинішньої війни, зміна суспільної свідомості є не просто викликом, а питанням виживання. В своєму інтерв'ю Роберт Мюрет на запитання, сенс якого ми передаємо стисло, «Якщо держава ігнорує психологічну адаптацію ветеранів, не забезпечує підтримки для їхньої інтеграції в суспільство та не сприяє відновленню особистого життя, це може значно ускладнити їхнє повернення до мирного життя?» відповів так, що «Найважливіше – надати ветеранам відчуття мети та підтримати їх у продовженні служіння суспільству, оскільки деякі легко адаптуються до цивільного життя, тоді як інші стикаються з серйозними труднощами, такими як ПТСР, тощо. Перехід від військової служби до цивільного життя варіюється: комусь це дається легко, а комусь – важко. У Сиракузькому університеті, де розташований найбільший в Америці Інститут ветеранів, усі – від студентів до співробітників – прагнуть допомагати ветеранам і віддячити їм за службу. Найважливіше для ветерана – мати почуття обов'язку, а не очікування привілеїв чи особливого ставлення. Концепція «солдат на все життя» полягає в можливості продовжувати служити своїй нації. Треба взяти цей дуже важливий досвід і відданість, який демонструють на будь-якій військовій службі – чи то у Повітряних силах, армії, флоті, морській піхоті тощо – і використати як основу для того, щоб ветеран міг віддавати щось та відчув свою значимість для країни». [41] Враховуючи

вищевикладене, фактично можна говорити про те, що вислів «Найважливіше для ветерана — мати почуття обов'язку, а не очікувати привілеї чи особливе ставлення» це нам, як суспільству, підказка, які ми можемо створювати умови щоб ветеран міг щось віддавати для того щоб відчувати свою значимість для країни. В Україні не рідко повернення військових в мирне життя створює проблеми, як самим військовим так і навколишньому оточенню. Страждають і ветеран і все, що оточує його. Тому слова Роберта Мюрета дуже влучні, а саме він говорить: «Ми повинні усвідомлювати, що є рани, які видно, а є рани, яких не видно. А з невидимими ранами набагато важче впоратися, ніж з такими, як ампутована нога чи щось подібне. Але з огляду на це кожен військовий має певний ступінь посттравматичного стресу. І це не розлад, це просто спектр посттравматичного стресу, який він відчуває під час військової служби. І ми повинні бути готові до цього. Але я думаю, що більшість ветеранів справді хочуть не пещення; не того, щоб їх саджали в м'яке крісло. Вони хочуть продовжувати служити і продовжувати мати відчуття мети. Це може бути управління компанією; це може бути державна служба або викладання в школі. Це може приймати різні форми. Це про обов'язок, а не про особливе ставлення» [41]. Подібний контекст обумовлює можливість припущення, відповідно до якого можна зробити висновок, що створення українською спільнотою відповідних, сприятливих умов де ветерани зможуть успішно реалізувати себе, продовжуючи служити і мати відчуття мети зніміть напругу під час переходу колишніх військовослужбовців до цивільного життя. Думаю, що це підказка і для української держави щодо того, яку політику вибудовувати стосовно ветеранів для того щоб їхня інтеграція в суспільство відбувалася екологічно і з максимальною користю для ветеранів і тих хто їх оточує. «Також у нас в Америці є Інститут ветеранів та сімей військових, і всі вони поруч у одному районі. Я вважаю, що всі ці три сфери важливі: підтримка бізнесу, освіта, охорона

здоров'я/медичні послуги і особливо піклування про членів родин ветеранів. Дуже важливо підтримувати саме родини» – сказав американський військовий Роберт Мюрет. Це саме про те, що родини ветеранів теж можуть бути ініціаторами виявлень нових проблем, а потім задіяними у дослідженні та вивченні проблемних тем та викликів з якими стикається соціальна група ветеранів. Можна стверджувати, що в Америці родини ветеранів теж є невід'ємною частиною цієї соціальної групи, цієї великої, якщо так можна сказати, ветеранської спільноти, які відіграють там не менш важливу роль. Можна стверджувати, що в США родини ветеранів є невід'ємною частиною ветеранської спільноти та відіграють важливу роль у підтримці та захисті прав ветеранів. Вони виступають як активна й прогресивна сила, що займається виявленням нових проблем, які можуть виникати у ветеранів. Родини ветеранів функціонують як індикатори незвичних випадків поведінки або здоров'я, які вперше виявляються у колишніх військовослужбовців. Вони сигналізують про ці проблеми та ініціюють створення робочих груп і програм для їхнього дослідження та подолання. Незважаючи на розвиток і вдосконалення зброї, увага розробників зосереджена переважно на її ефективності у бойових умовах. Водночас недостатньо досліджується вплив цієї зброї на здоров'я тих, хто вижив під час її використання, або хто її застосовував. Виробники зброї часто тестують свої розробки на військових у реальних бойових умовах, і лише після успішних випробувань вони отримують державні замовлення. Однак негативні наслідки для здоров'я військових, пов'язані з використанням зброї, стають очевидними лише через тривалий час. Ці проблеми вже були висвітлені в американських медіа, зокрема в статті *New York Times* «Як суїциди військових у США виявили зміни в мозку внаслідок мінно-вибухових хвиль» [40]. Це є одним із прикладів громадської діяльності та ініціатив, організованих сім'ями американських ветеранів. В Україні є теж така практика де родини ветеранів об'єднуються для спільної

справи. Ветерани, вдови загиблих воїнів та родичі чинних військовослужбовців, яких об'єднала не лише війна, що докорінно змінила їхнє життя, а й спільне бажання допомогти, створили у Львові хаб для підтримки ветеранів та їхніх сімей. Це – українці, які прагнуть допомагати тим, хто перебуває в подібних обставинах, як і вони самі, надаючи як юридичну, так і психологічну підтримку. Вони стали працівниками першого міського ветеранського хабу у Львові, де консультації надають виключно люди з ветеранського середовища. Наприклад, серед працівників хабу – адміністраторка та спеціалістка з допомоги родинам загиблих воїнів, яка сама пережила зникнення чоловіка безвісти на фронті. У центрі вона консультує щодо оформлення необхідних документів та надає моральну підтримку, спираючись на власний досвід, пройшовши цей шлях минулого року після того, як дізналася про зникнення чоловіка-військового під Бахмутом. Інший працівник хабу – ветеран ЗСУ, який працює юристом. До участі в бойових діях він вже мав цивільний юридичний досвід, а після поранення вирішив допомагати іншим ветеранам. Особливістю ветеранського хабу, офіційна назва якого Львівський центр надання послуг учасникам бойових дій –, є співпраця з міським ЦНАП. Відвідувачка хабу, вдова загиблого військовослужбовця ЗСУ, ділиться враженнями від спілкування з адміністраторкою хабу: «Ми розуміємо одна одну на підсвідомому рівні – це важко пояснити словами. Просто приходиш і знаєш, що потрапила в середовище, де всі, як і ти». [38] Усі послуги, що надаються у цьому центрі, є безкоштовними. Розглядаючи систему фінансової підтримки американських ветеранів, можна відзначити, що при звільненні зі служби вони проходять медичний огляд, під час якого, за необхідності, їм визначають відсоток фізичної обмеженості. Ця система схожа на ізраїльську модель: відсоткові рівні обмеженості встановлюються в діапазоні від 0% до 100%. Як в американських, так і в ізраїльських ветеранів, чим вищий відсоток

фізичної обмеженості, тим ширший доступ до соціальних пільг та допомоги під час виходу на пенсію. У США ці питання курує Міністерство ветеранів, а в Ізраїлі – Міністерство оборони. Можна скласти наступну картину соціальної підтримки: чітка взаємозалежність між ступенем фізичної обмеженості та доступом до соціальних програм, контрольованих відповідними міністерствами обох країн. На основі спогадів українського ветерана Олександра Меташа, який мав змогу ознайомитися з системою соціального захисту американських ветеранів, можна скласти наступну структуру соціальних інституцій щодо підтримки ветеранів: «У Норфолку функціонує велика кількість ветеранських організацій, кожна з яких спеціалізується на окремих родах військ. Кожен штат має власне міністерство ветеранів, яке працює у взаємодії з федеральним міністерством, що виконує роль загального координаційного органу. Незважаючи на тісну співпрацю, це окремі структури, які діють у спільному напрямку» [42] Слід вказати, що на відміну від ізраїльської та української систем модель організації ветеранських служб у Норфолку демонструє багаторівневу структуру управління, що є характерною для децентралізованих систем. У цій моделі кожен рівень (окремі ветеранські організації, штатні міністерства ветеранів, федеральне міністерство) функціонує автономно, маючи власну спеціалізацію та зони відповідальності. Попри децентралізацію, відбувається тісна співпраця та координація між різними рівнями задля досягнення спільних цілей — підтримки ветеранів. Це ілюструє принцип співпраці між самоврядними структурами в межах спільної політики, де загальні цілі реалізуються завдяки незалежності й взаємодоповнюваності окремих інституцій. Такий підхід може бути ефективним у забезпеченні специфічних потреб різних груп, дозволяючи гнучко реагувати на локальні запити, водночас зберігаючи загальнонаціональні стандарти й політику. Також Олександр Меташ підкреслює: «Формулювання при звільненні з армії має важливе

значення. Ветерани, звільнені «з честю», отримують повний доступ до соціальних пільг, тоді як ті, хто звільнений за іншими підставами, мають обмежений доступ. У США існує єдина база даних ветеранів, яка забезпечує доступ міністерствам у кожному штаті до перегляду «послужного списку». А також до перегляду статусу звільнення кожного ветерана, його стан здоров'я та розмір вислуги.». [42] Тобто ми бачимо що на розмір фінансової допомоги впливає не тільки відсоток рівня обмеженості, але й важлива підстава за якою звільнено американського військовослужбовця, а саме «з честю» чи з іншим формулюванням плюс розмір вислуги. В Україні діє подібна система, єдиний реєстр ветеранів на стадії створення, однак різниця в фінансових заохоченнях між категоріями ветеранів з різним ступенем заслуг, вислуги років або втрати здоров'я є незначною і не створює достатньої мотивації. Водночас в США ця різниця значно більша, що суттєво впливає на мотивацію. З матеріалу українського ветерана дізнаємося, що річний бюджет федерального Міністерства ветеранів США становить 200 мільярдів доларів, що вчетверо перевищує бюджет України. [42] Це свідчить про значно більші можливості США у фінансовій підтримці своїх ветеранів ніж в Україні. Олександр Меташ стверджує, що Міністерство ветеранів США підтримує працевлаштування ветеранів через податкові пільги та гранти для роботодавців, особливо за умови тривалого працевлаштування чи тяжких поранень, а бізнеси, де понад 51% належить ветеранам, отримують преференції у державних закупівлях. [42] Це підкреслює ефективність стимулювання ветеранського бізнесу і працевлаштування. Також український ветеран акцентує на тому, що зростання частки ветеранів на ринку праці стало наслідком активної державної інформаційної кампанії, яка акцентує на їхній високій мотивації та підготовці. Регулярні конференції з HR-менеджерами сприяють поширенню знань про переваги працевлаштування ветеранів, зокрема, доступ до податкових пільг і

державних грантів. [42] Ми бачимо продуману взаємовигідну державну політику щодо ветеранів. Ефективна роз'яснювальна робота стимулює залучення ветеранів до ринку праці, сприяючи використанню їхніх навичок та потенціалу, водночас підтримуючи підприємства за рахунок пільгових програм. В Україні актуалізуються питання легалізації зброї, що викликано багатьма факторами, серед яких особливо важливим є вплив на українських ветеранів. Ця тема потребує комплексного аналізу, оскільки стосується не лише безпеки громадян, а й соціальної адаптації ветеранів, їхніх прав та можливостей у нових умовах. Тому український ветеран Олександр Меташ звернув увагу на те, що у штаті США з великою кількістю військових і ветеранів, де існує чіткий протокол виявлення посттравматичного стресового розладу (ПТСР), наявність висновку про його діагноз є обов'язковою умовою для покупки зброї, що було введено у 2007 році після трагедії в одному із університетів, однак особи, які не можуть отримати дозвіл на зброю, можуть легально придбати її в інших штатах з менш суворими законами, що призводить до ризику нелегального володіння зброєю [42]. Тож Україні слід бути уважною при написанні своїх законів щодо легалізації зброї і врахувати американський досвід, що запровадження вимог щодо діагностики ПТСР у процесі отримання дозволу на купівлю зброї не тільки має на меті підвищення безпеки, але й ставить під загрозу ефективність регулювання, оскільки дозволяє обійти закони, що можуть спричинити незаконний обіг зброї.

Згідно з розповідями Олександра Меташа, Америка може дивувати та вражати різноманітними соціальними явищами, такими як наявність бездомних ветеранів і лояльне ставлення держави та суспільства до цієї проблеми. Зручна система медичного страхування, де фінансування слідує за військовослужбовцем або ветераном, забезпечує реальний вибір, на відміну від української системи, де доступ до ресурсів залежить від регіону та розподілу бюджетних коштів і благодійних

програм. Крім того, система освіти для військовослужбовців та ветеранів вражає своєю продуманістю та зручністю, як для студентів, так і для викладачів. Ставлення американських ветеранів до загиблих, незалежно від причин смерті – чи то на полі бою, чи внаслідок самогубства – відзначається глибокою повагою. Місця поховання військовослужбовців та ветеранів не служать лише формальним об'єктом для відвідування офіційними делегаціями; вони є священними просторами, де люди приходять, щоб вшанувати пам'ять загиблих та помолитися за них.

Однак, основна увага в даному контексті приділяється порівнянню поглядів американського та українського ветеранів на соціальну підтримку. Американський ветеран акцентує увагу на важливості суспільної підтримки, тоді як український ветеран вважає пріоритетом державну підтримку. Це свідчить про різницю в свідомості та менталітеті. Зміни в державі неможливі без трансформації суспільства, оскільки сильна та багата держава може існувати лише в контексті свідомого, зрілого і відповідального суспільства. У протилежному випадку, якщо суспільство буде інертне то держава почне набувати тоталітарних рис, це може призвести до обмеження свобод і прав громадян, зосередження благ в руках правлячої корумпованої верхівки, що є типовим для деяких пострадянських країн. Ветерани, повертаючись з фронту, можуть зіткнутися з відсутністю суттєвих змін у суспільстві, ставлячи питання: «За що ми воювали?» Це може спричинити соціальну напругу та високі ризики масових протестів, що потенційно можуть перерости в нові хвилі громадянських заворушень. Тому для покращення соціальної підтримки ветеранів в Україні необхідно впроваджувати програми, які сприяють формуванню свідомого суспільства, заохочуючи активну участь громадян у соціальних питаннях та розвиток взаємопідтримки. Це передбачає освітні кампанії, соціальні ініціативи та зміцнення зв'язків між ветеранами та

суспільством. Зріле суспільство здатне ефективно контролювати та регулювати дії влади, формуючи механізми підзвітності й прозорості. Воно також сприятиме появі нового покоління державотворців, які будуть орієнтовані на демократичні цінності та розвиток суспільного блага. Ключовою основою післявоєнного свідомого суспільства можуть стати ветерани, які після завершення військових дій перейдуть до активної участі в громадському житті, сприяючи демократичним змінам та формуванню нової політичної культури.

2.2. Сучасні проблеми, перешкоди і виклики в контексті соціальної роботи з ветеранами ЗСУ на регіональному рівні

Сучасна Україна поділяється на 27 адміністративно-територіальних одиниць, які включають 24 області, 1 автономну республіку (АР Крим) і 2 міста зі спеціальним статусом, а саме Київ і Севастополь. В свою чергу адміністративні одиниці об'єднуються в регіони:

- Західний регіон: Львівська область, Івано-Франківська область, Тернопільська область, Закарпатська область, Волинська область.
- Центральний регіон: Київська область, Вінницька область, Житомирська область, Черкаська область, Київ.
- Північний регіон: Чернігівська область, Сумська область, Полтавська область.
- Східний регіон: Харківська область, Донецька область, Луганська область.
- Південний регіон: Одеська область, Миколаївська область, Херсонська область, АР Крим, Севастополь.
- Південно-Західний регіон: Чернівецька область, Рівненська область, Хмельницька область.

– Південно-Східний регіон: Дніпропетровська область, Запорізька область, Кіровоградська область.

Кожен з цих регіонів має свої особливості, культурні та економічні характеристики. Регіональний аспект — це характеристика або чинник, що пов'язаний з особливостями певного географічного регіону. Він охоплює місцеві умови, такі як економічні, культурні, соціальні, політичні або екологічні особливості, які відрізняються від інших регіонів. Регіональний аспект враховується при аналізі певних процесів, явищ чи політик, оскільки контекст регіону може суттєво впливати на їх розвиток або ефективність. Якщо брати до уваги вищевикладене, то проблеми в соціальній роботі з ветеранами ЗСУ в різних регіонах України в мирний час можуть включати:

– недостатня доступність до соціальних послуг у деяких регіонах ветеранами можуть мати обмежений доступ до необхідних соціальних послуг через відсутність відповідної інфраструктури або фінансування;

– відсутність координації між різними службами та організаціями, які надають підтримку ветеранам, що може призводити до дублювання зусиль або прогалин у наданні послуг;

– недостатній рівень освіти серед фахівців, які працюють з ветеранами, що може обмежувати їх здатність до ефективної допомоги.

Тепер добавимо умови повномасштабної війни з регіональним аспектом, яка триває і в умовах, якої дуже важко щось аналізувати і планувати. В таких умовах надання соціальних послуг ветеранам Збройних Сил України значною мірою залежать від регіональної специфіки, що формується під впливом триваючої війни та її наслідків. І до вищезгаданих в мирний час проблем додаються нові. Варто відзначити, що в різних регіонах України війна має неоднаковий вплив, що визначає специфічні виклики для соціальної роботи з ветеранами:

– окупація та деокупація територій, деякі регіони майже повністю знаходяться під контролем військ Російської Федерації, інші частково

окуповані або повністю, а частина була звільнена після тимчасової окупації. Наприклад, окремі області зазнали окупації з початку війни у 2022 році, тоді як частина територій Донбасу і весь Крим перебуває під окупацією ще з 2014 року. Це значно впливає на доступ до соціальних послуг та можливості їхньої реалізації, адже на окупованих або звільнених територіях можливості держави надавати послуги обмежені або взагалі відсутні;

– різний ступінь обстрілів та інтенсивність бойових дій, різні регіони України зазнають різного рівня руйнувань через інтенсивність обстрілів. Наприклад, деякі регіони піддаються постійним артилерійським обстрілам та авіаційним ударам, тоді як інші зазнають менш активного вогневого впливу. Це впливає на загальний соціально-економічний стан регіонів, наявність ресурсів для підтримки ветеранів та можливість надання їм необхідної допомоги;

– тривалість окупації, частина територій України перебуває під російською окупацією з 2014 року, що буде створювати, в майбутньому після деокупації, окремі виклики для ветеранів, які будуть повертатися до цих регіонів. У той час як інші регіони зазнали окупації лише після повномасштабного вторгнення у 2022 році, або взагалі не зазнали окупації, що вимагає різних підходів до реінтеграції та підтримки ветеранів у залежності від історії окупації регіону або її відсутності.

Таким чином, специфіка соціальної роботи з ветеранами ЗСУ в Україні визначається різноманітними факторами, серед яких рівень окупації, інтенсивність бойових дій та тривалість воєнних дій у конкретному регіоні. Розуміння цих чинників є ключовим для розробки адаптованих програм соціальної підтримки ветеранів, які повинні враховувати унікальні потреби кожного регіону в теперешній час і в майбутньому.

Розглянемо на прикладі одного з ключових напрямків соціальних програм для ветеранів — працевлаштування, ситуацію, яка склалася на

сьогодні. Це питання є особливо важливим і складним в умовах триваючої війни. Працевлаштування ветеранів ЗСУ має як позитивні аспекти, так і значні проблеми та недоліки. Питання працевлаштування ветеранів Збройних Сил України (ЗСУ) є одним із ключових аспектів їхньої реінтеграції в цивільне життя після участі у бойових діях. Війна та її наслідки мають регіональний вплив на ринок праці, що визначає можливості працевлаштування ветеранів у різних частинах країни.

Регіональні аспекти працевлаштування ветеранів ЗСУ:

– Регіони, які зазнали окупації або звільнені від неї. У звільнених або частково окупованих регіонах, таких як Харківська, Херсонська, Запорізька, Донецька та Луганська області, ринок праці відновлюється після руйнувань та бойових дій. Через значні економічні втрати та руйнування інфраструктури, можливості працевлаштування у цих регіонах обмежені і в майбутньому теж можуть бути обмеженими, а відновлення робочих місць потребує часу. Однак, попит на працівників у сфері відбудови інфраструктури та розвитку місцевої економіки в цих регіонах є високим. Ветерани можуть долучитися до відновлювальних робіт, отримати пільги та підтримку через державні програми працевлаштування.

– Регіони, які піддаються регулярним обстрілам. В регіонах, що зазнають постійних обстрілів (наприклад, Дніпропетровська, Сумська, Миколаївська та Одеська області), ситуація на ринку праці є нестабільною через загрозу для безпеки та обмежений доступ до робочих місць. Ветерани, які мають досвід у сфері оборони та безпеки, можуть бути залучені до роботи у сфері безпеки або до громадських ініціатив, що спрямовані на підтримку безпеки місцевого населення.

– Регіони, які не зазнали окупації, або зазнали але на короткий час і з малим відсотком території та відносно стабільні. У західних і центральних регіонах України, таких як Львівська, Вінницька, Хмельницька Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська,

Тернопільська, Волинська, Рівенська, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська, Житомирська та Київська області, ринок праці є більш стабільним, а можливості для працевлаштування ширшими. Тут існують кращі умови для розвитку малого та середнього бізнесу, що може сприяти зайнятості ветеранів. Зокрема, багато ветеранів можуть скористатися державними програмами для започаткування власної справи, отримати гранти на відкриття бізнесу або пройти перекваліфікацію для працевлаштування у нових сферах.

– Регіони з історично високим рівнем безробіття. У деяких регіонах України (наприклад, у деяких частинах південних та східних областей) історично спостерігався високий рівень безробіття навіть до початку війни. Там відбудувати навіть не буде що. У цих регіонах можливості для працевлаштування ветеранів можуть бути обмеженими через загальну слабкість економіки та недостатню кількість робочих місць. Тому особливо важливо розробляти цільові програми працевлаштування та професійної підготовки для ветеранів у цих областях.

Умови працевлаштування та надання соціальних послуг ветеранам Збройних Сил України в умовах триваючої повномасштабної війни є надзвичайно складними й потребують особливої уваги до регіональних особливостей. Під час війни регіональна специфіка набуває нових вимірів, що формує додаткові виклики для соціальної роботи з ветеранами. Традиційні проблеми, характерні для мирного часу, зокрема доступ до ринку праці, координація між державними органами та кваліфікація соціальних працівників, стають ще більш гострими. До них додаються нові труднощі, обумовлені непередбачуваністю ситуації та руйнуванням економічної і соціальної інфраструктури.

Більшість ветеранів ЗСУ, які повертаються до мирного життя, є людьми з інвалідністю. Це пов'язано з великими втратами особового складу на фронті та значними проблемами мобілізації. Через дефіцит

кадрів демобілізують переважно тих, хто більше не здатен виконувати бойові завдання за станом здоров'я. Отже, питання працевлаштування ветеранів ЗСУ безпосередньо стосується працевлаштування людей з інвалідністю, що має свою специфіку. Всі ветерани ЗСУ, які зараз в нас є це переважно люди з інвалідністю. В своїй статті «Інклюзивне працевлаштування. Стрибок через 70 років» президент Конфедерації роботодавців України Олексій Мирошніченко піднімає дуже важливі питання щодо реформ у працевлаштуванні людей з інвалідністю це стосується і ветеранів. [23] У статті зазначено, що проблема працевлаштування людей з інвалідністю в Україні існувала ще до початку повномасштабної війни і стосувалася не лише ветеранів. Незважаючи на зусилля держави та громадських організацій, соціальна інтеграція людей з інвалідністю на ринку праці залишалася недостатньо ефективною у всіх регіонах України. Проблеми з працевлаштуванням були викликані низкою факторів, зокрема стереотипами щодо професійних можливостей таких осіб, недостатньою доступністю робочих місць та неефективністю політики квотування. Цивілізовані країни від квотування давно відмовилися. «Українська ситуація 2024 року відрізняється від британської 1940-х тільки в одному: у нас є розуміння, куди потрібно рухатися. У всьому іншому вихідні умови схожі: люди з інвалідністю розпорошені по всій країні і уряд знає про них небагато – стільки, щоб достатньо було виплатити допомогу, але мало, щоб дати роботу. Найголовніше – хто розроблятиме національну стратегію працевлаштування людей з інвалідністю. Є публічна, формальна і реальна ситуації» – наголошує президент Конфедерації роботодавців України Олексій Мирошніченко. [23] Розглянемо ці ситуації щодо ветеранів за запропонованою логікою в статті де до уваги беруться всі особи з інвалідністю України, тобто користуючись матеріалами статті ми робимо аналогічний висновок тільки по відношенню до ветеранів. І в нас виходить, що у питанні

працевлаштування ветеранів, кілька державних органів залучені до процесу, однак відсутня чітка відповідальність за досягнення результатів. Міністерство у справах ветеранів публічно займається цією темою, тоді як Мінсоцполітики визначає загальний підхід через підпорядкований Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю, який не займається безпосереднім працевлаштуванням, але накладає штрафи на бізнес. Державна служба зайнятості, підпорядкована Мінекономіки, відповідає за працевлаштування безробітних ветеранів, включаючи осіб з інвалідністю. Відсутність єдиної відповідальної установи призводить до розпорощення відповідальності між відомствами, що негативно впливає на ефективність вирішення питання. Тобто результат ми отримуємо той самий, що і автор статті по відношенню до всіх українців з інвалідністю у всіх регіонах України. [23] Тому згідна з автором статті, який підводить нас до висновку, що наявність декількох відповідальних органів без чіткої координації створює системну проблему в працевлаштуванні людей з інвалідністю в тому числі і ветеранів ЗСУ, що потребує стратегічного вирішення, а якщо враховувати тривалість війни та зростання кількості людей з інвалідністю то необхідно оперативно і дуже швидко адаптувати систему працевлаштування з першочерговим завданням визначення базових засад для розробки нової стратегії та тактики інтеграції в нашому випадку ветеранів на ринок праці. Беручи до уваги регіональний аспект можемо зробити висновок щодо матеріалів статті, а саме запровадження єдиного нормативу щодо працевлаштування ветеранів з інвалідністю для всієї країни не враховує регіональних особливостей, таких як нерівномірний розподіл населення з інвалідністю. Це може створювати бар'єри для бізнесу в деяких регіонах і, водночас, обмежувати можливості інших підприємств залучати додаткові кадри. Раціональним рішенням було б запровадження диференційованого підходу, за якого територіальні

громади визначатимуть норматив залежно від місцевих демографічних умов.

Хотілося б закінчити на оптимістичній ноті. Держава намагається щось змінити тому разом із громадськими організаціями запроваджує програми професійної адаптації та перекваліфікації ветеранів, допомагаючи їм освоїти нові навички та знайти себе в мирному житті, також важливим позитивом є державні та міжнародні гранти на підтримку ветеранів, які хочуть започаткувати власну справу, що сприяє створенню нових робочих місць та самозайнятості, створюються ініціативи з підтримки ветеранів у пошуку роботи, зокрема через розвиток кар'єрних центрів та співпрацю з роботодавцями, що надає додаткові можливості для працевлаштування ветеранів. Та Якщо не враховувати регіональні особливості, державна стратегія та тактика соціальної політики щодо працевлаштування ветеранів ЗСУ виявиться неефективною для всієї території України. Диференційований підхід, адаптований до місцевих умов, є необхідним для забезпечення рівного доступу до можливостей працевлаштування та підтримки ветеранів у різних регіонах.

2.3. Рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з ветеранами ЗСУ в регіонах, наприклад Центральний регіон (Київська обл., м.Київ)

В умовах війни важко надавати конкретні рекомендації, зокрема щодо Східного регіону. На початку моєї роботи я прагнула розробити пропозиції саме для цього регіону, проте, через непрогнозованість ситуації та активні бойові дії, неможливо гарантувати, що ця територія залишатиметься підконтрольною Україні. У зв'язку з цим, щоб мої рекомендації були більш реалістичними та актуальними, я вирішила зосередитися на регіоні, де наразі проживаю. Це дозволяє мені краще

розуміти місцеві проблеми та можливості, аналізувати ситуацію зсередини.

Спочатку пропоную кілька рекомендацій загального характеру щодо оптимізації соціальної роботи із ветеранами ЗСУ, які можуть бути застосовані в будь-якому регіоні, а саме:

- Покращення координації між різними службами та організаціями, які надають підтримку ветеранам ЗСУ, шляхом створення мережі співпраці та обміном інформації, можливо створення так званих дорожніх карт де інформація постійно повинна оновлюватись;

- Підвищення рівня освіти серед фахівців і просто бажаючих громадян допомагати ветеранам, які працюють з ветеранами, через проведення тренінгів та семінарів з питань соціальної роботи з ветеранами безкоштовно;

- Активне залучення до роботи з ветеранами, або сімей загиблих військовослужбовців ЗСУ, дорослих членів їх сімей;

- Забезпечення доступу до соціальних послуг через розвиток відповідної інфраструктури та належне фінансування. Це стосується як інклюзивних, так і неінклюзивних груп ветеранів та членів їх сімей. Розширення доступності соціальних послуг передбачає створення умов для отримання послуг усіма громадянами незалежно від їхнього фізичного стану чи соціального становища, що є особливо важливим в умовах кризових ситуацій, таких як війна;

- Проведення додаткових досліджень та аналізів потреб ветеранів ЗСУ у різних регіонах України для покращення їхнього соціального благополуччя.

Я довго розмірковувала над можливостями для розвитку в Київській області, поблизу міста Київ, і прийшла до певної ідеї. Незважаючи на те, що Центральні регіони України, зокрема Київська область, зазнали нетривалої окупації та незначних руйнувань, тут легше

знайти роботу порівняно з іншими регіонами, включаючи західні, які зазнали меншої шкоди.

В Україні існують значні перспективи у сфері медицини та реабілітації, зокрема надання медичних і реабілітаційних послуг не лише українцям, а й іноземцям. Чимало іноземців, зокрема родичі заробітчани з Італії та США, які відвідували Україну до війни, користувалися послугами українських стоматологів, вражаючи високою якістю та доступністю цих послуг. Перед пандемією COVID-19 Україна також успішно надавала гінекологічні послуги, послуги пластичної хірургії та косметології. Сьогодні, під час війни, на передній план виходить реабілітація, зокрема реабілітація поранених, що створює унікальний досвід, який не має аналогів у світі.

Враховуючи ситуацію, пропоную створити медично-реабілітаційний хаб у місті Буча. Це місто має вигідне географічне положення з відмінною природою та інфраструктурою: дороги відновлені, а відстань до кордонів та аеропортів є помірною. Буча вже здобула міжнародну популярність, ставши відомою завдяки медіа, та привернула увагу багатьох високопосадовців з різних країн, таких як Держсекретар США Ентоні Блінкен, президентка Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн, прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький та інші.

Переваги створення медично-реабілітаційного хабу в Бучі полягають у можливості отримання фінансування завдяки високій популярності міста. Однак існують ризики, пов'язані з виділенням земельної ділянки, високими орендними ставками, недосконалістю українського законодавства та, що найважливіше, з непередбачуваністю війни. З огляду на ці фактори, пропоную розпочати з надання послуг ветеранам ЗСУ, а згодом розширити діяльність, включивши інші категорії населення.

Ідея створення медично-реабілітаційного хабу в м. Буча має потенціал не лише для надання нових робочих місць ветеранам, але й для врахування специфічних потреб цієї соціальної категорії та регіональних особливостей. Концепція даного проекту може слугувати основою для науково-дослідницької роботи, що стосується ветеранів ЗСУ, а також сприяти організації наукового обміну з міжнародними колегами та спільних досліджень у цій сфері. Створення хабу також передбачає залучення місцевої громади та осіб, пов'язаних з військовими або ветеранами, до програм підтримки ветеранів, а також надання послуг пацієнтам і бенефіціарам з сусідніх країн Європейського Союзу після завершення війни. Це, в свою чергу, сприятиме набуттю унікального досвіду та міжнародному визнанню центру.

ВИСНОВКИ

Відповідно до визначених мети та завдань магістерської роботи, на основі проведеного дослідження є всі підстави для формулювання таких висновків.

Теоретичний результата дослідження підтверджує, що ветерани ЗСУ є специфічною соціальною категорією. Яка формується внаслідок багатьох історичних та сучасних подій. Ця група має унікальні характеристики, такі як демографічні показники, соціальна активність, а також особливі потреби в реабілітації та підтримці після повернення до мирного життя. Ця соціальна група потребує комплексної допомоги з боку держави та суспільства.

Аналіз українського законодавства та регуляція нормативно - правовими актами щодо покращення соціальної захищеності цієї соціальної групи, як ветерани ЗСУ показав, що законодавча база є та нажаль не продумане фінансування цих обіцяних та гарантованих соціальних благ.

Порівняння соціальної роботи з ветеранами в Україні та в Ізраїлі і в США було виявлено такі тенденції, як різні рівні надання допомоги так і фінансування (від державного фінансування цієї підтримки до громадських ініціатив та альтернативних джерел фінансування), як еволюція суспільного ставлення до ветеранів впливають на психологічну та соціальну стабільність ветеранів (простеження того, як змінюється сприйняття ветеранів у суспільстві з часом, і як це впливає на їхню реінтеграцію та доступ до соціальних послуг), аналіз алгоритму від отримання статусу «ветеран» до реабілітаційних програм та інтеграції ветерана у суспільство (все продумано і знаходиться під керівництвом одного відомства, що надає переваги у швидкості проходження цього соціального алгоритма).

Проаналізовано регіональні аспекти надання соціальних послуг ветеранів на прикладі працевлаштування ветеранів, враховуючи вплив окупації, інтенсивність бойових дій та тривалість окупації певних територій. Виявлено проблеми, які існували до війни і були загострені через повномасштабні бойові дії, зокрема відсутність чіткої координації між державними органами, які відповідають за працевлаштування ветеранів. Встановлено, що стандартизований підхід до працевлаштування не враховує специфіку кожного регіону, що може створювати додаткові бар'єри для інтеграції ветеранів у суспільство. Підкреслено необхідність диференційованого підходу до працевлаштування ветеранів з інвалідністю з урахуванням регіональних особливостей.

Таким чином, дослідження показало важливість адаптованої соціальної політики, що враховує регіональні відмінності та потреби, пов'язані з наслідками війни. Враховуючи вище сказане було запропоновано ідею створення медично-реабілітаційного хабу в м. Бучі Київської області. Таким чином ідея створення медично-реабілітаційного хабу дозволяє показати взаємозв'язок між регіональними особливостями, війною, доступом до ринку праці та можливостями надання соціальних послуг ветеранам ЗСУ. Застосування аналітичного методу передбачало вивчення існуючої інформації та законодавчих аспектів, а також розгляд проблем через призму соціально-економічної нерівності та регіональних відмінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базарний С.В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 32. С. 152–157.
2. Безкоштовні протези для військових і цивільних PROTEZ FOUNDATION: URL: https://www.youtube.com/watch?v=qpreQ1DJuM4&t=19s&ab_channel=%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8ICTV
3. Біла книга. Аналіз системи соціального захисту ветеранів та військовослужбовців: посібник. 2022. URL: <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-Bilakniga.pdf>
4. Бойко-Бузиль Ю. (2021). Правові та психологічні основи поняття «Реінтеграція учасників бойових дій». *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. №9. С. 28-34.
5. Бриндіков Ю. Л. Технологія здійснення реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями учасниками бойових дій. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2017. №8 (313). Ч. 1. С. 252–260.
6. Бриндіков Ю. Л. Реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: теоретико-методичні основи: монографія. Хмельницький, 2018. 388 с.
7. Вікіпедія Україна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Гордієнко Є. П. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1 (54). С. 117-125. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2018_1_15.
9. Гульбс О. А., Кобець О. В. Психологічна реабілітація учасників бойових дій. *Вісник Київського національного університету імені*

Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2021. №3 (47). С. 12–15.

10. Гульбс О., Кобець О. Соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій. Психологічний електронний журнал. 2021. №7. С. 100-106. URL: <https://doi.org/10.31499/2617-2100.7.2021.237166>. (дата звернення: 08.04.2024)
11. Денисюк О. М. Актуальні питання соціальної роботи: навч. посіб. / ред. кол. : О. В. Епель, Т. Л. Лях, І. В. Силантьєва. Ужгород: КУБГ, 2023. 420 с.
12. Джигун Л., Берегова Н., Главацька Н. Особливості та сучасний стан психологічної реабілітації військовослужбовців після проходження служби в умовах бойових дій. Психологічний електронний журнал. 2021. № 2. С. 57–73. URL: <https://doi.org/10.31891/PT-2021-2-6>. (дата звернення: 13.03.2024).
13. «Економічна правда»/розділ новин А.Крижний. URL: [.https://www.epravda.co..ua/news/2024/05/27/714276](https://www.epravda.co.ua/news/2024/05/27/714276)
14. Європейська соціальна хартія від 03.05.1996р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
15. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
16. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-ХІІ від 22.10.1993р. URL: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
17. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» № 2961-IV від 6.10.2005 р. зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
18. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» № 875-ХІІ від 21.03. 1991 р. зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

19. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-ХІІ від 20.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
20. Захаріна Т. І. (2023). Інтегративні тенденції підготовки соціальних працівників до роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2023. №2. С. 10-16.
21. Захаріна Т. Реінтеграційний потенціал ветеранів як чинник успішної їх реінтеграції в соціум. *Social Work and Education*. 2023. №. 3. С. 263 – 275. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/30739> (дата звернення: 03.03.24). 9. К
22. Захаріна, Т. (2023). Соціально-інституційні характеристики реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Social Work and Education*. 2023. №10(1), С. 17-26. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.2>
23. Інклюзивне працевлаштування. Стрибок стрибок через 70 років: URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/06/24/715534/>
24. Кіріллова Ю., Знов'яз В., Казанська А., Ткалич М. Потреби ветеранів. Український ветеранський фонд. 2023. URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/needs-of-veterans-2023/>
25. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами: метод. посіб. К. 7БЦ, 2023. 175 с.
26. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Корня Л. В. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України: метод. посіб. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2019. 288 с.
27. Коленіченко Т. І. Методологічні принципи соціальної реінтеграції ветеранів війни. Вісник Чернігівського національного

- педагогічного університету. Педагогічні науки. Чернігів, 2022. №17. С. 230 – 233.
- 28.** Конституція України від 28.06.1996р. зі змінами. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
- 29.** Лебединець Н.В., Плиска О.І., Мельниченко О.С., Шкробанець І.Д. Актуальні питання медико-соціальної реабілітації учасників бойових дій: досвід та перспективи. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2019. Вип 29(108). С. 105-110.
- 30.25.** Лукашенко М.Ю. Актуальні напрями психосоціальної роботи з учасниками бойових дій: зарубіжний досвід. Юридична психологія. 2017. №2(21). С. 48-58.
- 31.** Мерзлякова О. Психологічний театр імпровізацій. Методика оволодіння навичками вирішення проблемних ситуацій взаємодії. URL: <https://osvita.ua/school/method/psychology/592/>
- 32.** Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України 29.10.2019р. URL: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spirovbitnictvo/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu>
- 33.** Павлова О. Реалізація соціального потенціалу ветеранів військових дій як елемент трансформації українського суспільства. *Науково-теоретичний альманах. Грани*. 2023. №26(5) С. 127-131.
- 34.** Протезний центр прямо на Хрещатику відкрили у Києві: URL: https://www.youtube.com/watch?v=kux_aX6rCXA&t=95s&ab_channel=Ukrinform
- 35.** Психологічний театр імпровізацій. Методика оволодіння навичками вирішення проблемних ситуацій взаємодії, автор О. Мерзлякова, Освіта.UA О.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/method/psychology/592/>
- 36.** Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. 268 с.

37. Спицька К. Правові засади соціального захисту учасників бойових дій в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. №2. С. 171-182. - http://yurvisnyk.in.ua/v2_2022/22.pdf
38. Центр для ветеранів у м. Львові безкоштовні послуги: URL: https://www.youtube.com/watch?v=zjT6KCdjqXI&ab_channel=DW%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E
39. Як Ізраїль піклується про своїх ветеранів. Мілітарний/MILITARNYI/головна сторінка – Blogs|04/07/2024. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/yak-izrayil-pikluyetsya-pro-svoyih-veteraniv/>
40. Як суїциди військових у США виявили зміни в мозку внаслідок мінно-вибухових хвиль – стаття NYT. URL: https://lb.ua/health/2024/07/02/621812_yak_suitsidi_viyskovih_ssha_viyavili.html
41. Як у США дбають про ветеранів війн? Розповідає офіцер розвідки та віцеадмірал у відставці ВМС США Роберт Мюрет. URL: <https://censor.net/ua/r3413920>
42. Як у США працюють з ветеранами. Погляд Олександра Матеша: URL: radiosvoboda.org/a/29200705.html
43. Якимець В. М., Печиборщ В. П., Вороненко В. В., Якимець В. В., Печиборщ О. В., Никоненко А. В., Слабкий Г. О. Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2022. № 3 (93). С. 41-50. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46806/1/Текст%20статті.pdf>